

İNANMAK MI ZOR, İNKAR MI?

Abdullah PAKOĞLU*

ÖZET

Bu makalede, özellikle monoteist bir inanca sahip olanların, "varlık" a matuf temel argümanlarından birisi olan "gaye ve nizam" düşüncesi ile inanmayanların hem bu düşünceye bir cevap olarak dile getirdikleri hem de bu konu ile ilgili aslında temel düşünceleri olan "tesadüf" anlayışları; "tutarlılık", "makullük" gibi ilkeler çerçevesinde ele alınarak, onların bu iddiaları ışığında "inanmanın mı, yoksa inkarın mı daha zor" olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İman, inkâr, teleolojik delil, tesadüf.

---

*Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi

WHICH IS DIFFICULT: BELIEVE OR DENY?

ABSTRACT

In this article will be studied to put forward that "Do you believe in, or denial, is more difficult to?" in the light of allegations believers and non-believers. Especially monotheistic believers' basic premise about "entity" is "there is purpose and order". Non-believers' ideas as a response to believers and the basic ideas of dealing with this issue is "coincidence". We will discuss which idea is "consistency" and "reasonable". So within the light of these allegations we will ask; "Do you believe in, or denial, is more difficult to?"

Key Words: Faith, deny, teleological argument, consistency.

Varlık âleminin nasıl ve ne(re)den meydana geldiği, eski dönemlerden günümüze canlılığını koruyan en temel problemlerden birisi, hatta belki de birincisidir. Bu temel soruna verilen cevaplar ise, genellikle ya "imam" yahut da "inkar"ı tetiklemiş, ayrıca çoğu zaman da, var olan inancı veya inkarı ya kuvvetlendirmiş yahut da zayıflatmıştır.

Varoluşunun farkında olan her insanın, sahip olduğu bu "var olma" özelliğinin kaynağını sorgulamaktan uzak kalamadığını gerek felsefi kaynaklar, gerekse dinî kaynaklar haber vermektedirler. Ancak insanın bu ontolojik sorgulayıştaki tavır birliği, birçok soru(n)da olduğu gibi, bu sorgulamanın cevabında da devam etmemektedir. Hâl böyle olunca, bu temel soruna verilen cevaplar farklılıklar arz etmektedir. Bu değişik cevapları ise iki ana çizgide toplamak mümkündür ki bunlar, varoluşun

kaynağını "yaratma"ya dayandıran "iman"cı görüş ile "tesadüf'e dayandıran "inkar"cı düşünce olarak ifade edilebilir.

Bilgisi, ağırlıklı olarak empirik verilere dayalı olan insan, kendisi dışında çevresindeki şeylerin de ontolojik gerçeklikleri hakkında deneysel ve gözlemsel tecrübelerle sahiptir. Çünkü ister somuttan soyuta düşünce inşa etmenin kolaylığı sebebiyle olsun, isterse daha ikna edici ve rasyonel bulunması vb. sebeplerle olsun, çevredeki somut nesnelere hareketle soyut düşünce kurma teşebbüsleri çoğunlukla ilgi görmüş bir yöntem olmuştur. İşte bu sebeple de çevresindekiler hakkında sahip olduğu gözlemsel ve deneysel bilgiler, insanın bilgi inşasında önemli bir yer tutmuş ve hâlen de tutmaya devam etmektedir.

Çevre kaynaklı bu bilgiler neticesinde ulaşılan en temel sonuçlardan birisi; "kozalite" yani "nedensellik" prensibidir. Biri olmadan diğesinin gerçekleşmeyeceği tecrübe edilmiş iki olay, fenomen yahut süreç arasındaki ilişkiyi ifade eden nedensellik; kısaca "neden" olarak ifade edilen şey; fenomen veya süreç ile, bunların, gerçekleştiği aynı koşullar altında daima ulaşacağımızı varsaydığımız aynı "sonuç" arasındaki ilişkidir.

Ele aldığımız konu açısından önemli bir kavram "nedensellik". Çünkü gerek inananlar olsun, gerekse inkâr edenler olsun, bu iddialarını bir "neden"e dayandırmaktadırlar. Bizim de bu makale çerçevesinde yapmaya çalıştığımız şey, iki tarafın nedenlerinden hangisinininkinin inanmak için daha makul olduğunu anlayabilmektir.

Fakat burada da şunu ifade etmek gerekir ki, bu nedenleri değerlendiren "akıl" da aslında "mutlak" bir akıl değildir. Dolayısıyla bu değerlendirmeyi yaparken yanılabilme, sübjektif bir tutum sergileme gibi

"illet"lerle malul bir aklın olumsuzluklarına sahip bir şekilde değerdendirme yapacaktır. Fakat bu durum evrendeki tüm akıl sahipleri için geçerli bir durumdur. O halde mutlak bir sübjektivizmden mi bahsedeceğiz? Elbette ki, hayır. Oluşan ortak kamu vicdanı bizlere yön verecektir. Ve aynı zamanda, normal bir akıl, makul olanı hissetmekten de aciz değildir.

İşte Tanrı'yı ispatta kullanılan delillerden, belki de normal seviyedeki bir akıl sahibinin bile kolayca anlayabileceği en anlaşılabilir delil; gaye ve nizam delilidir. Öyle ki, etrafına baktığında gördüğü bir çiçeğin güzelliği karşısında, gece yahut gündüz gökyüzünü başını kaldırdığında gördüğü manzaradan, ektiği ekinin yetişmesindeki düzenden vs. etkilenmeyen ve bunların oluşmasındaki aşkın fail etkeni hissetmeyen akıl sahibi yok gibidir. Sorun ise, işte buradaki etkenin ne olduğu yönündeki cevaptaki farklılıklardadır.

Burada delilimizi ana hatlarıyla ortaya koyduktan sonra konumuzunu değerdendirmeye devam edelim:

Delilin tarihi Platon'a (ö. M.Ö. 347) kadar uzanır. Ancak burada aslında şunu da ifade etmek gerekir ki tahmin edilebileceği gibi, bu tarih bilinen yazılı tarih olması itibariyle buraya kadar dayandırılır. Sürekli tabiatla birlikte olan insanın yukarıda bahsettiğimiz hayret hislerini daha önce yaşamamış olması düşünülemez ve bu tarih zaten bu anlama da gelmez. Platon *Kanunlar*'da yıldızların düzenliliğinden bahsederek, bu düzenin, düzeni hazırlayana götürmesi gerektiğini, eğer böyle olmuyorsa kişinin dini inancının emniyette olmadığını ifade eder.¹

---

¹ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1992, s. 65.

Delilin işleyişine gelince, delil şu şekilde ifade edilir:

- Âlemde varlıklarına şahit olduğumuz her şeyde bir düzen görmekteyiz. Yahut en azından, böyle bir düzenin varlığını gösteren bir takım izlere rastlamakta, evrende düzenin düzensizliğe galebe çaldığına hükmetmekteyiz.
- Varlıklarda görülen bu düzen, belli gayelere hizmet etmekte ve âlemde hayatın devamını sağlamaktadır.
- Ancak, söz konusu düzen ve gayenin kendiliğinden ortaya çıkması mümkün değildir. Yani varlıklar, kendi kendilerine bir düzen ve gaye seçme imkânına sahip değildirler. Hele çeşitli varlık seviyelerinde bulunan farklı şeylerin bir araya gelerek, bir takım alt sistemler oluşturması ve bu alt sistemlerin sonunda âlem gibi âdeta “organik” bir bütün meydana getirmeleri, ne teker teker varolanların ne de tesadüflerin başa-rabilecekleri bir şeydir.
- Bu durumda, âleme bu nizâm ve gâyeyi veren ilim, kudret, irâde ve inâyet sahibi bir varlığın bulunması gerekir. İşte bu varlık Tanrı’dır.

Delilin birinci öncülünün kapsadığı anlamla, âlemdeki oluşumlarda ve işleyen yasalarda muazzam bir düzen olduğu ve bunun değişmeden, sürekli olarak şaşmadan işlediği, öyle ki “tabiat kanunu” olarak tanımlanabildiği, birçok insanın kolayca gözlemleyebildiği ve şahit olduğu ve bu düzenin sağlayıcısı noktasında itirazı olanların dahî kabul ettiği bir durumdur. Uzay boşluğunda hareket halindeki güneş sistemi ve bu sisteme bağlı olarak dünyamız, yıldızlar, gezegenler ve gök cisimlerinin hepsinin hassas bir ayara ve düzene tâbî olduğu, bilimsel araştırmaların

da ortaya koyduğu açık gerçeklerdir. Delil özellikle anatomi, botanik, yeryüzündeki yaşamla ilgili bilimsel keşifler ve son dönemlerde de evrenin kaynağı gibi verileri kullanır.² Delil ayrıca, ilk duyulduğunda garip-senecek bir şekilde, evrimden de, basit mikroorganizmaların dönüşümü, gelişimi yönündeki verilerinden teistik açıklamaları için ciddi bir alternatif olarak faydalanır.³

Tanrı'nın varlığına inanan insanlar, bütün bu oluşumların bir gayeye yönelik olduğunu ve bunların ancak her şeye güç yetirebilen, ilim sahibi bir Tanrı tarafından yapılabileceğine inanırlar. Diğer taraftan Tanrı'nın varlığını kabul etmeyenler ise kâinattaki bu oluşumları tesadüflere bağlayarak, inananların, Tanrı'ya yükledikleri anlamları, maddeye ve onun kendi kendisini oluşturduğu fikrine yüklerler.⁴ Bu durumda şunu söylemek mümkündür ki, Tanrı'yı ispat etmek isteyenler de, O'nu inkâr edenler de tabiattan yani çevremizden hareket etmektedirler. Çünkü sonuçta; bir delil oluşturan her iki tarafın da, ortak duyu alanı; çevresidir.

Delil İslam düşüncesinde, evrenin tamlığı ve olabilecek en iyi durumda oluşu fikrine dayanır. Nitekim Gazâlî'nin dile getirdiği "Âlemin, yaratılmış olduğu halden daha güzel, daha tam ve mükemmel olma imkanı yoktur"⁵ görüşü, bu fikri açıkça ortaya koymaktadır. "Âlemde görülen nizam İslam bilginleri tarafından Tanrı'nın eksiksiz sıfatlarının bir

² Laura L. Garda, "Teleological and Design Arguments", *A Companion to Philosophy of Religion*, ed. Philip L. Quinn, Blackwell Publishers, Cambridge, 1997, p. 340.

³ VWilliam P. Alston, "Theological Argument for the Existence of God", *Encyclopedia of Philosophy*, ed. Donald M. Borchert, Thomson Gale, USA, 2006, p. 377; ayrıca konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Cafer Sadık Yaran, *The Argument from Design in Contemporary Thought*, University of Wales, Lampeter, 1994, p. 141. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

⁴ Caner Taslaman, *Evrin Teorisi, Felsefe ve Tanrı*, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 223.

⁵ Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs. c. 4, s. 258.

gereği olarak düşünölmüştür. Hikmet sahibi varlık bu denge içinde her şeyi yerli yerine koymakta, varlıkları belli bir düzen içinde tutmaktadır. İlim sıfatı, evreni dengede tutan kudretin bilgisinin yüceliğini gösterirken, cömertlik ve adalet, insanların bu düzenden eşit miktarda istifadesini, tedbîr ise tüm bu işlerdeki ince ölçüye işaret eder.”⁶ Kur’an’da, Tanrı’nın yaratmasından bahsedildiği âyetlerde, yaratma ile birlikte “ilim” sıfatının da kullanılması bunun en belirgin işaretidir.⁷

Delil, yakın zamandaki şöhretini ise, William Paley’in (ö. 1805) “saat anolojisi”ne borçludur. Paley, evreni, çölde bulduğunu farzettığı bir saate benzeterek, ondan daha karmaşık ve düzenli bu evrenin de, o saatin ustasız yapılmış olamayacağı gibi, bir düzenleyicisinin olduğu sonucuna varır. Evrendeki her parça, saatteki her parçanın bütüne hizmet etmesi gibi, bütündeki düzene hizmet eder. Aynı şekilde gözün yapısı da bir saat gibi birçok parçanın bir hedefe hizmet ederek bütünlük sağlama-sıyla görmeyi sağlayacak şekilde tasarlanmıştır.

Delil bu kadar kolay ve makul olarak nitelense de, ona çeşitli itirazlar da yöneltilmemiş değildir. Bu eleştirilerin en bilineni David Hume’un yaptığı eleştirilerdir. Hume, Paley’in bu argümanını âdeta önceden görerek, kıyasa dayalı teleolojik argümana üç eleştiri yöneltir: 1) Argümanın kuvveti, kıyaslanabilirliği kabul edilen şeyler arasındaki benzerliğe bağlıdır. Kıyas edilen şeyler birbirine ne kadar çok benzerlerse, argüman da o kadar kuvvetli, ne kadar benzerlik azsa argüman da o kadar zayıf olur. Hume yapılan bu saat- evren anolojisindeki benzeşimi

⁶ Osman Demir, "Bir İsbât-ı Vâcib Delili Olarak Ekolojik Denge", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu**, İstanbul, 2008, c. 2, s. 83.

⁷ En’am, 6/101; Hicr, 15/86; Yasin, 36/81; Zuhruf, 43/9.

yetersiz bulur. 2) Tabiata hakim olan ilke neden “akıl” olsun. Yani neden akıllı bir tasarlayıcı bu düzenlemeyi yapmış olsun? Çünkü tabiatta, akıldan başka pek çok ilke, üreme ve fotosentez gibi süreçleri yönetmektedir. Bu süreçlere hâkim olan ilke, neden tüm tabiatta hâkim olmasın da, akıl olsun? 3) Bir zihnin, âlemi düzenlediğini kabul ettiğimizde, onun zihnini kimin düzenlediği problemi ortaya çıkar. Eğer onun zihnini de düzenleyen bir ilkeden bahsederseniz, bu silsile uzayıp gider. Eğer onun zihninin kendi kendisini düzenlediğini kabul edersek, neden bu “kendi kendine düzenleme”yi tabiat için de kabul etmiyoruz.”⁸

Hume, *Din Üstüne* isimli eserinde, eserindeki karakterlerden birisi olan Philo aracılığıyla, bu itirazlarına ilave edebileceğimiz bir başka itirazını şöyle ifade eder: “Evet Cleanthes, biz bir ev görürsek, büyük bir kesinlikle bunun bir mimarı ya da yapıcısı olduğu sonucuna varırız: çünkü bu örnek tam, o çeşit nedenden ileri geldiğini deneyle gördüğümüz etki çeşididir. Fakat evrenin, aynı kesinlikle benzer bir neden çıkarsamıza elverecek biçimde bir eve benzediğini, ya da benzeşmenin burada tam ve yetkin olduğunu söylemeyeceksiniz herhalde. Benzeşmezlik öylesine çarpıcıdır ki, burada olsa olsa en çok yelteneceğimiz, benzer bir nedene ilişkin bir tahmin, bir yakıştırma, bir kabuldür. Bunun ise dünyada nasıl karşılanacağını sizin takdirinize bırakıyorum.

Cleanthes, “mutlaka çok kötü karşılanırdı” diye cevap verir ve “ben, eğer Tanrısal varlığın kanıtlarının bir tahmin ya da yakıştırmadan fazla bir şey olmadığı kabul etseydim, suçlanıp aşağılanmayı hak etmiş olurum. Fakat, bir evde araçların amaçlara uygunluğu sorununun tü-

---

⁸ Michael Peterson, VWilliam Hasker, Bruce Reichenbach, *Akıl ve İnanç- Din Felsefesine Giriş*, Küre Yayınları, çev. Rahim Acar, İstanbul, 2006, ss. 122-123.

müyle, evrende araçların amaçlara uygunluğu sorunu arasındaki benzeşme bu kadar az mıdır?" şeklindeki sorusuyla konuşma devam eder.⁹ Onun bir başka itirazı ise, Russel'ın yaptığı parçadan hareketle bütün üzerinde hüküm vermeye yönelik itirazdır.

Burada şunu ifade edelim ki, Hume'un itirazları inancın oluşmasına değil, onun empirik bir delille temellendirilmesine yöneliktir. Onun itirazlarına ise şöyle cevap verilmiştir: "Anolojideki tam olarak istenileni verememesi yani daha iyi bir anoloji kurulabilme ihtimali, yapılmış olanın yanlışlığını değil, olsa olsa, eksikliğini gösterir. İkinci olarak, âleme hâkim olarak Hume'un "neden olmasın?" diyerek örnek verdiği, "üremeyi vs. yöneten süreç" in de "akıl sahibi bir varlık" olmadığını nereden biliyoruz? Üçüncü olarak, bir düzen koyucu olmadan da bu sistemin yürütülebileceği iddiasını, birçok kişiye göre, Darvvin yüklenmiş görünmektedir. Evrimin, ne derece başarılı olduğu ise, ayrı bir tartışma konusudur.¹⁰

Kısaca belirtmeye çalıştığımız bu itirazlar;

a- Çok güçlü ve cevap verilemez değillerdir,

b- Yalnızca delilin taraftarları değil, itiraz edenler de kıyası kullanmaktadırlar,

c- Dolayısıyla tutarlılıktan uzaktırlar,

d- İtiraz edenlerin kıyasları, kimi zaman çok zayıf, kimi zaman da çok güçlü gözükmektedirler,

e- Kıyasla delil getirme genellikle her iki taraf için de eşit derecededir ki, bu da, kıyasla Tanrı hakkında delil getirmenin tamamen makul

⁹ David Hume, **Din Üstüne**, çev. MeteTunçay, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, ss. 152-153.

¹⁰ Aydın, **Din Felsefesi**, s. 76.

ve kabul edilebilir bir yol olduğunu gösterir,

f- Delil taraftarları kıyası kendi eğilimleri yönünde doğru bir şekilde ve onun kullanılmasını eleştirmeden kullanmakta karşıtlarından daha tutarlı bir tutum içinde görölmektedirler denilerek de cevap verilmiştir.¹¹

Evrendeki tüm bu düzeni aşkın bir varlığa bağlamayıp, tesadüfle açıklamaya çalışan ve tek bir hücreden yola çıkarak bu muazzam çeşitliliği ve düzeni kendiliğinden bir oluşa bağlayan evrim gibi veya her şeyi varlığı kendinden olan maddeye bağlayan materyalizm gibi görüşler de vardır. Ancak evrim ilk hücrenin nereden geldiğini açıklamaz, o ilk hücreden sonraki süreci kendisince açıklamaya çalışır. Dolayısıyla yeterli bir açıklama sunuyor görünmemektedir. Aynı şekilde materyalizm de, kendiliğinden varoluşu maddeye atfederek maddeye bir aşkınlık yüklemekte ve reddettiği maddenin dışındaki aşkınlığa kendisi düşmekle çelişki yaşıyor görünmektedir.

Evrenin var olmasıyla ilgili olarak, yaratılışı öne süren dinlerin dışındaki açıklamalar, var olmayla ilgili bu açıklamalarındaki eksiklik ve çelişkileri, evrendeki bu muazzam düzeni açıklamada da sürdürmek durumundadırlar. Çünkü hareket noktasındaki sorun, süreci açıklarken de doğal olarak devam edecektir.

Evren incelendiğinde ondaki düzenin bir bilgi olmadan, bir tercih olmadan bu şekilde tesis edilmiş olmasını anlamlı kılmamaktadır. O halde yukarıdaki açıklamaların, yani bilgisiz ve iradesiz bir hücrenin yahut maddenin bu düzeni oluşturması, bir tahta yığınının kendiliğinden bir kayık olması kadar makul ve tutarlı gözükmemektedir.

Görüldüğü gibi gerek evrenin varlığı ile ilgili olsun, gerekse on-

---

¹¹ Yaran, *The Argument from Design in Contemporary Thought*, p. 186.

daki düzenle ilgili olarak dinler, aşkın ve mutlak bir Tanrı fikri öne sürerler. Bu Tanrı mutlak kudret, bilgi ve irade sahibidir. Her şey onun kudreti, bilgisi ve iradesiyle gerçekleşir. Burada, iddianın bir bütünlük ve kendi içinde bir tutarlılık sağladığı görülmektedir. Bir de dinlerin karşısında yukarıda bahsettiğimiz ve kendi içinde tutarlı ve yeterli gözükmeyen teoriler ve fikirler vardır ki bunların sonuç itibarıyla yeterli derecede ikna edici olmadıklarını, dünya nüfusunun ancak % 18'inin bir Tanrıya inanmadıklarını gösteren araştırmalar ortaya koymaktadır.

Sonuç itibarıyla dinlerin açıklaması ile tatmin olup inanmanın daha kolay ve tutarlı, evrendeki mikrodan kozmosa var olan düzeni aşkın bir Tanrının dışındaki sebeplerle açıklamaya çalışan görüşlere dayanarak Tanrıyı inkâr edip, inanmanın ise daha zor olduğu gözükmektedir.

KAYNAKÇA

- Cafer Sadık Yaran, **The Argument from Design in Contemporary Thought**, University of Wales, Lampeter, 1994 (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- Caner Taslaman, **Evrîm Teorisi, Felsefe ve Tanrı**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2007
- David Hume, **Din Üstüne**, çev. Mete Tunçay, İmge Kitabevi, Ankara, 1995
- Gazâlî, **İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
<http://www.reuters.com/article/2011/04/25/us-beliefs-poll-idUSTRE73Q24K20110425>

- Laura L. Garcia, "Teleologica! anda Design Arguments", **A Companion to Philosophy of Religion**, ed. Philip L. Quinn, Blackwell Publishers, Cambridge, 1997
- Mehmet Aydın, **Din Felsefesi**, Selçuk Yayınları, Ankara, 1992
- Michael Peterson, William Hasker, Bruce Reichenbach, **Akıl ve İnanç- Din Felsefesine Giriş**, Küre Yayınları, çev. Rahim Acar, İstanbul, 2006
- Osman Demir, "Bir İsbât-ı Vâcib Delili Olarak Ekolojik Denge", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu**, İstanbul, 2008
- VWilliam P. Alston, "Theological Argument for the Existence of God", Encyclopedia of Philosophy, ed. Donald M. Borchert, Thomson Gale, USA, 2006